

Особливості структурних компонентів життєстійкості моряків, які перебували у піратському полоні

У статті наведено особливості життєвої стійкості та її компонентів у моряків – жертв піратського полону. Досліджено особливості впливу піратського полону на життєстійкість особистості.

Ключові слова: життєстійкість, піратський полон, компоненти життєстійкості особистості.

В статье рассмотрены особенности жизнестойкости и ее компонентов у моряков – жертв пиратского плена. Исследованы особенности влияния пиратского плена на жизнестойкость личности.

Ключевые слова: жизнестойкость, пиратский плен, компоненты жизнестойкости личности.

Постановка проблеми. Все більше українських моряків стають жертвами нападів піратів та потрапляють у їхній полон. При висвітленні даної проблеми більшість дослідників вивчають економічні наслідки від злочинної діяльності піратів, інші говорять про недосконалість нормативно-правового забезпечення сучасного мореплавства, і зовсім мало тих, хто розглядає соціальні, психологічні та фізіологічні наслідки для звичайного моряка, який перебував у такій надскладній та стресогенній ситуації.

Питання “психологічної вартості” такої ситуації для особистості моряка, який став жертвою піратського полону, є все більш актуальним. Вивчення життєстійкості як особистісної якості моряка – жертви піратського полону дозволить більш детально виявити наслідки злочинного впливу піратів на психічне здоров’я плавскладу.

Аналіз останніх досліджень. Проблемою життєстійкості особистості у закордонній психології займаються С. Кобейса, Д. Кошаба, С. Мадді та інші [7; 8]. У вітчизняній психології поняття життєстійкості розробляється відносно нещодавно. Цією проблемою займаються Д.О. Леонт'єв, О.І. Рассказова та інші [3; 4]. Наукові праці, що були б присвячені проблемі життєстійкості моряків, нам, на жаль, не зустрілися.

Постановка завдання. Метою даної статі є висвітлення основних компонентів життєстійкості особистості моряка, який перебував у піратському полоні.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психологічній науці при обґрунтуванні поняття “життестійкість” використовується визначення, яке було запропоноване С. Мадді. Він виділив особливу особистісну якість “hardiness”. Згідно з визначенням С. Мадді, “hardiness” це психологічна живучість та розширена ефективність людини. Вона, на думку автора, є показником психічного здоров’я людини [7; 8].

Теорія С. Мадді про особливу особистісну якість “hardiness” виникла у зв’язку з розробкою ним проблем творчого потенціалу особистості та регулювання стресу. Ці проблеми найбільш логічно пов’язуються, аналізуються та інтегруються в межах розробленої ним концепції “hardiness”. Через поглиблення атитюдів включеності, контролю і виклику (прийняття виклику життя), позначених як “hardiness”, людина може одночасно розвиватися, збагачувати свій потенціал і впоратися зі стресами, що зустрічаються на життєвому шляху [7; 8].

С. Мадді визначив життестійкість (hardiness) як систему переконань про себе, про світ, про відносини зі світом. Це диспозиція, яка, на думку автора, включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів та життестійкості у цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування (hardy coping) стресів і сприйняття їх як менш значущих [7; 8].

Життестійкість є однією з базових характеристик протидії стресу, наряду з копінг-ресурсами. Саме тому, розглядаючи проблему піратського полону, варто приділити неабияку увагу проблемі життестійкості особистості. Ситуація піратського полону є для моряків неочікуваною, дуже хвилюючою та напруженою. Стресовий вплив злочинів піратів, направлених проти моряків, важко з чимось порівняти. Тож саме у цьому випадку ресурси особистості та її здатність протистояти стресам є чи не найважливішою характеристикою.

Сама по собі професія моряка є досить складною, небезпечною та важкою.

Наведемо хоча б для прикладу *основні стресові чинники професійної діяльності моряка за нормальних умов на судні* [5]:

- стрес-фактори, які пов’язані з природними умовами:
 - зміна погодних та кліматичних умов під час плавання;
 - зміна часових поясів;
 - бортова та кільова качка, удари хвиль у борти судна;
- стрес-фактори, які пов’язані з виробничими умовами:
 - шум і вібрація;

- електромагнітне випромінення;
- хімічне забруднення повітря;
- збільшення інтенсивності експлуатації суден;
- соціально-психологічні стрес-фактори:
 - єдність зони відпочинку та праці;
 - постійна готовність до виконання професійної діяльності;
 - монотонність професійної діяльності;
 - дефіцит інформації;
 - групова ізоляція та самотність;
 - зниження рухової активності;
 - сексуальна депривація;
 - необхідність приймати рішення в умовах дефіциту часу;
 - загроза потрапляння у піратській полон [5].

Зважаючи на всі ці фактори та з метою забезпечення успішної професійної діяльності моряків весь майбутній плавсклад проходить систему професійного психофізіологічного відбору [1; 2]. Проте ця система є більш орієнтованою на фізіологічні та на психофізіологічні характеристики особистості [1; 2]. Це є закономірним, зважаючи на те, що умови праці моряків є дуже специфічними.

До того ж, система професійного психофізіологічного відбору плавскладу та його професійної підготовки розрахована на нормальні умови праці у морі. Ситуація ж піратського полону є такою, що виходить за межі звичайної трудової діяльності моряків. Саме тому й немає ні підготовки моряків до даної ситуації, ні, тим паче, їх відбору за якостями, які були б корисними у такій ситуації.

За даними світової статистики, піратська загроза з кожним роком стає все більш актуальною та небезпечною. Сумний досвід піратського полону моряків вже набули майже всі сучасні держави, які мають власний торговельний та пасажирський флот. Лише за підсумками 2010 року, кількість нападів на судна піратами збільшилася на 10% , у порівнянні з 2009 роком і склала 445 нападів. І це, незважаючи на посилене патрулювання небезпечних зон узбережжя Сомалі військовими кораблями міжнародних сил морської безпеки. З цих 445 нападів 53 атаки завершилися успіхом для піратів та призвели до захоплення ними суден. На жаль, ця сумна статистика відома не лише ЗМІ, а й насамперед морякам. Тобто незважаючи на всі заходи для забезпечення захисту від нападів піратів, моряки не можуть відчувати себе у достатній безпеці. Досить негативно цей факт впливає і на родичів моряків, котрі йдуть у рейс в небезпечну зону. Хвилювання, тривога, напружене очікування новин від моряків, саме це супроводжує близьких та родичів членів екіпажу, який йде до узбережжя Східної Африки [6].

На практиці кількість жертв піратів та їхніх нападів досить вагома. Лише за 2010 рік у полон був захоплений 1190 моряків. Для порівняння, у 2009 році було захоплено 1050 моряків. Отже, спостерігається хоча й не велике, проте все одно збільшення кількості жертв нападів піратів. Найсумніше те, що у 2010 році від рук піратів загинуло 8 моряків. Взагалі, 4185 моряків у 2010 році були атаковані та обстріляні піратами. На суднах, захоплених піратами у 2010 році, перебувало 1432 моряки. Ці дані говорять про досить суттєвий масштаб піратської загрози та її наслідків. Найбільше занепокоєння викликає поступове зростання кількості жертв піратів, розширення географії їхньої діяльності та погіршення ставлення до захоплених моряків [6].

За даними Міжнародного морського бюро та Військово-морської розвідки США, 26% моряків, які були атаковані піратами, захоплені у піратський полон. 59% відсотків моряків, захоплених піратами, було піддано жорсткому поводженню. 21% від загальної кількості захоплених у полон моряків пірати використовували як живий щит, близько до 15% було застосовано насильство. Тобто можна прогнозувати, що при потраплянні у полон до піратів лише третина моряків вийде з нього не ушкодженими, без серйозної загрози життю та здоров'ю.

Крім того, усі моряки, які потрапили до піратського полону, отримують психічні травми. Не менше психологічне навантаження несуть і їхні родичі та близькі [6].

На нашу думку, життестійкість є однією з головних характеристик особистості моряка, яка дозволяє останньому вийти з ситуації захоплення у піратський полон з найменшою шкодою для власного психічного здоров'я.

Саме тому нами було проведено дослідження життестійкості особистості моряків – жертв піратського полону. Для вивчення життестійкості особистості та визначення особливостей її компонентів нами була використана методика “Тест життестійкості” С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтєва, О.І. Рассказової) [6].

Ця методика дозволяє визначити як загальний рівень життестійкості, так і рівень прояву її компонентів. Досліджуваним пропонувалось 45 тверджень, які слід прочитати та вирішити, наскільки вони характерні для кожного з опитуваних. Обробка результатів відбувалася шляхом підрахунку набраних балів за 4 шкалами, а саме: шкалою “життестійкості”, шкалою “залученості”, шкалою “контролю” та шкалою “прийняття ризику”.

У нашому дослідженні взяли участь 10 моряків, які перебували у піратському полоні, та 10 моряків, які ніколи не були жертвами

піратів. Вік респондентів від 25 до 62 років. Вони були розподілені нами на дві групи. До першої групи ми віднесли моряків, які перебували у ситуації піратського полону, до другої групи ми включили моряків, які ніколи не перебували у піратському полоні (див. табл. 1). Крім цього нами були проаналізовані автобіографічні розповіді моряків, які стали жертвами злочинної діяльності піратів.

Таблиця 1

Середній рівень життєстійкості особистості та її компонентів у першій та другій групі досліджуваних

№ з/п	Шкала	1-ша група	2-га група	t-критерій Стьюдента	p
1	Життєстійкість	73,0	86,5	1,5	-
2	Залученість	35,0	39,3	1,4	-
3	Контроль	29,5	34,5	1,9	-
4	Прийняття ризику	14,4	17,6	1,7	-

Шкала “залученість” (commitment) визначається як “переконання в тому, що залученість особистості в події дає максимальний шанс знайти щось гідне та цікаве для неї”. Людина з розвиненим компонентом залученості отримує задоволення від власної діяльності. На противагу цьому, відсутність подібного переконання породжує почуття відторгнення, відчуття себе “поза” життям. “Якщо ви відчуваєте впевненість в собі і в тому, що світ великодушний, вам властива залученість” [4].

При обрахунку t-критерію Стьюдента між результатами двох груп досліджуваних за даною шкалою не було отримано статистично значимих розбіжностей ($t = 1,5$).

За результатами дослідження середній показник за даною шкалою є вищим у моряків, які не перебували у піратському полоні. Це може бути пов’язано з тим, що після ситуації піратського полону, за словами самих моряків, їм хочеться спокою та усамітнення. Тобто вони прагнуть дещо відсторонитися від навколишнього світу для відновлення своїх духовних сил. Це також може бути пов’язане з тимчасовою відсутністю інтересу до професійної діяльності у зв’язку з психотравмуючими факторами полону, адже дана шкала дещо пов’язана з професійною діяльністю. Моряки, які не перебували у ситуації піратського полону, мають вищу зацікавленість та інтерес до своєї професійної діяльності.

Якщо ж порівнювати результати, отримані за даною шкалою, з нормами, то ці показники знаходяться на середньому рівні. Це відповідає середньому рівню “залученості”. В цілому, такі люди

залишаються активними і діяльними, хоча перед обличчям стресу можуть втратити самовладання, стати пасивними і опустити руки.

Шкала “контроль” (control) відбиває переконаність особистості у тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат того, що відбувається, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований. Противагою цьому є відчуття власної безпорадності. Людина з сильно розвиненим компонентом контролю відчуває, що сама вибирає власну діяльність, свій шлях [4].

За результатами обрахунку t-критерію Стьюдента між показниками двох груп досліджуваних за даною шкалою нами не було отримано статистично значимих розбіжностей ($t = 1,4$).

Дані, отримані за шкалою “контроль”, свідчать про те, що моряки, які не перебували у піратському полоні мають вищий ступінь прояву контролю. Вплинути на такі результати могло перебування моряків у ситуації полону. Адже ті моряки, які були полоненими піратів, потрапили у ситуацію майже безпорадності та безвиході. Ці обставини могли вплинути на їх усвідомлення власного контролю ситуації. Моряки, які не перебували у полоні піратів, все ще вважають, що все у їхніх руках і що вони повною мірою здатні впливати на розвиток ситуації та подій. Перебування у ситуації тривалої залежності від когось майже ніколи не минає безслідно.

Порівнюючи дані, отримані за даною шкалою, з нормативними показниками, можна відзначити таке:

– у моряків, які не перебували у ситуації піратського полону, показники за шкалою “контроль” є високими. Людина з сильно розвиненим компонентом контролю в ситуації стресу продовжує боротьбу, не здається, шукає нові шляхи вирішення проблем. Зазвичай такі люди відчувають, що самі вибирають власну діяльність, свій шлях, вони господарі життя;

– у моряків, які були полоненими піратів, показники за шкалою “контроль” є середніми. Такі люди активно долають труднощі, намагаються не здаватися. Однак їх упевненість у власних силах не непохитна, вони можуть опустити руки перед труднощами.

Шкала “прийняття ризику” (challenge) визначає переконаність людини в тому, що все те, що з нею трапляється, сприяє її розвитку за рахунок знань, які отримані з досвіду, – неважливо, позитивного або негативного. Людина, що розглядає життя як спосіб набуття досвіду, готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик, вважаючи прагнення до простого комфорту і безпеки таким, що збіднює життя особистості. В основі прийняття ризику знаходиться ідея розвитку через активне засвоєння знань з досвіду і подальшого їх використання [4].

При обрахунку t-критерію Стьюдента між показниками двох груп досліджуваних за даною шкалою нами не було отримано статистично значимих розбіжностей ($t = 1,9$).

Результати, отримані за шкалою “прийняття ризику”, є вищими у моряків, які не були жертвами піратського полону, ніж у моряків, які були полонені піратами. Такі дані можна пояснити тим, що моряки, постраждалі від злочинних дій піратів, вже меншою мірою схильні до ризикованих дій. Адже одного разу їхнє ризиковане рішення йти у рейс до небезпечного району призвело до тяжких наслідків як для них, так і для їхніх родин. Зважаючи на отриманий досвід, моряки – жертви піратського полону стають більш вибірковими та уважнішими у своїх вчинках.

Моряки, які не були у піратському полоні, все ще готові до ризикованих дій та вчинків (як це взагалі і характерно професії мореплавця). Їхні дії ще не призводили до фатальних наслідків і тому схильність до ризику в них не знизилася.

Якщо порівняти дані, отримані за цією шкалою, з нормативними показниками, то можна відзначити таке:

– у моряків, які не були у піратському полоні показники за шкалою “прийняття ризику” є високими. Людина з високим прийняттям ризику розглядає життя як спосіб набуття досвіду і готова діяти за відсутності надійних гарантій успіху, на свій страх і ризик;

– у моряків, які були в полоні піратів, показники за шкалою “прийняття ризику” є середніми. При середньому прийнятті ризику людина готова ризикувати і робити помилки. Проте її авантюризм має серйозні обмеження: у стресовій чи ризикованій ситуації людина може піддаватися паніці, приймати рішення випадково або відтягувати рішення.

Шкала “життєстійкість” (hardiness) відбиває систему переконань особистості про себе, про світ, про відносини зі світом. Це диспозиція, що включає в себе три порівняно автономних компоненти: залученість, контроль, прийняття ризику. Виразність цих компонентів і життєстійкості в цілому перешкоджає виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого опанування (hardy coping) стресу і сприйняття цих ситуацій як менш значущих. Результати за цією шкалою є сумою результатів решти шкал методики. Тобто вона є ніби інтегративною шкалою.

За результатами обрахунку t-критерію Стьюдента між показниками двох груп досліджуваних за даною шкалою нами не було отримано статистично значимих розбіжностей ($t = 1,7$). Це може бути пов’язано з малим обсягом вибірки досліджуваних. Також це може свідчити про відсутність серйозних та безповоротних змін життєстійкості та її компонентів у моряків, які перебували у піратському полоні.

Як видно з таблиці 1, середній показник життестійкості є вищим у моряків, які не перебували у піратському полоні. Такі результати можуть бути пов'язані з особливостями ситуації піратського полону, яка здебільшого спрямована “зламати” особистість.

Моряки, які не перебували у піратському полоні, мають більшу впевненість у своїх силах та більший рівень життестійкості.

Зниження загального показника за шкалою “життестійкість” є наслідком зниження показників за попередніми трьома шкалами. Ситуація піратського полону вплинула на всі без виключення компоненти життестійкості особистості.

Проте, загалом, рівень життестійкості не знизився нижче середнього. Загальний показник життестійкості у двох груп моряків (при порівнянні з нормативними показниками) знаходиться на середньому рівні. Це свідчить про те, що у побуті та звичних ситуаціях такі люди не схильні до стресу. Потрапляючи в незнайомі стресові ситуації, вони досить активні і впевнені у собі, однак можуть швидко втомлюватися. При високій напрузі у них можуть з'являтися втома, депресія, збої в роботі, погіршуватися здоров'я.

Висновки. Дослідивши особливості життестійкості моряків – жертв піратського полону, можна зазначити таке:

– сама професія моряка вимагає від особистості достатнього рівня розвитку певних психологічних якостей. До них можна віднести й життестійкість особистості;

– ситуація піратського полону сприяє зниженню загального рівня життестійкості та її компонентів, а саме: залученості, контролю та прийняття ризику. Це можна пов'язати із ситуацією адаптації до нормального життя та професійної діяльності після полону;

– статистично значимих розбіжностей між результатами двох груп моряків отримано не було. Це може бути пов'язано з малим обсягом вибірки. Також це може свідчити про відсутність серйозних змін компонентів життестійкості у моряків, які стали жертвами піратського полону;

– необхідно розробляти та впроваджувати програми спеціальної підготовки плавскладу до ситуацій екстремального характеру, у тому числі й до ситуації піратського полону.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М. Психофізіологія: навчальний посібник / О.М. Кокун. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 184 с.
2. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності : підручник / М.С. Корольчук – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
3. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Ученые записки кафедры общей

- психології МГУ ім. М.В. Ломоносова. – Вып. 1 [под ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева]. – М.: Смысл, 2002. – 407 с.
4. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Тест жизнестойкости / Д.А. Леонтьев, Е.И. Рассказова. – М.: Смысл, 2006. — 63 с.
 5. Шафран Л.М. Теория и практика профессионального психофизиологического отбора моряков / Л.М. Шафран, Є.М. Псядло. – Одеса: Фенікс, 2008. – 292 с.
 6. Hurlburt Kaija. The Human Cost of Somali Piracy / Kaija Hurlburt. – Louisville: Oceans Beyond Piracy, 2011. – 33 p.
 7. Khoshaba D., Maddi S. Early Antecedents of Hardiness / D. Khoshaba, S. Maddi. – Consulting Psychology Journal, Spring 1999. Vol. 51, (n2), 1999. – P. 106-117.
 8. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and Mental Health. / S. Maddi, D. Khoshaba. – Journal of Personality Assessment, 1994 Oct, v63 (n2), 1994. – P. 265-274.

The article presents characteristics of hardiness and its components in the sailors victims of pirate's captivity. The features of the impact of pirate's captivity on the hardiness of personality.

Key words: hardiness, pirate's captivity, components hardiness personality.

Отримано: 15.12.2011 р.

УДК 159.9.07:373.3-053.5

Ю.В.Подкопаєва

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ДУХОВНИЙ ІДЕАЛ В УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

У статті розглядаються результати експериментального дослідження психологічних умов формування уявлень про духовний ідеал в учнів молодших класів. Підкреслюється актуальність та важливість даної проблематики; здійснюється опрацювання психодіагностичного інструментарію, спрямованого на дослідження і розуміння молодшими школярами духовних та морально-етичних цінностей.